

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДИНОГО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

LEGAL IDEOLOGY AND LEGAL MONITORING AS FACTORS OF THE PROVISION OF A SINGLE CONSTITUTIONAL LEGAL SPACE

Васильчук Л.Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Визначено, що серед складових елементів механізму забезпечення єдиного правового простору можна виділити не тільки систему органів державної влади. Важливе значення мають й певні фактори, що сприяють практичній реалізації основоположного принципу побудови держави. Серед них, на наш погляд, передусім слід виділити ідеологічні заходи. Вказується, що ідеологія являє собою сукупність різних ідей і уявлень щодо явищ дійсності, вона відображає сучасний стан суспільства. У справі забезпечення верховенства конституції і законів України, однакового застосування нормативно-правових актів важливим є формування відповідної правової культури, поваги до закону, відповідної правосвідомості і правової грамотності.

Встановлено, що правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному вимірі є визначальним фактором забезпечення існування в державі єдиного правового простору в умовах проведення конституційно-правової реформи. При цьому моніторинг правового простору є цілеспрямованою діяльністю державних органів з аналізу якісного стану нормативно-правових актів, правозастосовчої практики та, за його результатами, здійснення державних заходів щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. З метою вирішення сучасних проблем розвитку законодавства в Україні юридична наука має розробити концепцію проведення правового моніторингу – систему теоретичних та практичних методів дослідження, спрямованих на отримання інформації, необхідної передусім для забезпечення єдності правового простору.

Ключові слова: правовий простір, конституційно-правовий простір, єдність конституційно-правового простору, правова ідеологія, правовий моніторинг.

It is determined that not only the system of state authorities can be distinguished among the constituent elements of the mechanism of ensuring a single legal space. Also important are certain factors contributing to the practical implementation of the fundamental principle of state-building. Indicates that ideology is a set of different ideas and ideas about the phenomena of reality, it reflects the current state of society. In the matter of ensuring the supremacy of the constitution and the laws of Ukraine, the equal application of normative legal acts, it is important to form an appropriate legal culture, respect for the law, appropriate justice and legal literacy.

It is established that legal ideology can be defined as a set of legal ideas, theories, views, which in the conceptual dimension is a decisive factor in ensuring the existence of a single legal space in a state under the conditions of constitutional and legal reform. At the same time, monitoring of the legal space is a purposeful activity of state bodies to analyze the qualitative status of normative legal acts, law enforcement practice and its results of implementation of state measures to improve the legal regulation of public relations. In order to solve the current problems of the development of legislation in Ukraine, legal science should develop a concept of legal monitoring – a system of theoretical and practical research methods aimed at obtaining the information necessary, first of all, to ensure the unity of legal space.

Key words: legal space, constitutional-legal space, unity of constitutional-legal space, legal ideology, legal monitoring.

Постановка проблеми. Розвиток та ствердження власного шляху і місця України в геополітичному оточенні, її включення до європейських та світових інтеграційних процесів нерозривно пов'язані з організацією нормотворчої та правозастосовчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, яка б відповідала сучасним тенденціям правового розвитку та міжнародним стандартам у цій сфері. Нові тенденції у конституційно-правовому будівництві країни, становлення інститутів громадянського суспільства, оптимізація та реформування системи державного управління зумовлюють нові умови реалізації державної влади, неодмінною умовою ефективної діяльності якої виступає єдність правового простору [1, с. 44].

Аналіз наукових публікацій. Значний внесок у розроблення сучасного конституціоналізму, його реформування, а також безпосередньо забезпечення єдності правового простору, що становлять доктри-

нальне підґрунтя дослідження, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В. Азізова, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Р. Батуренко, Д. Белов, Ю. Бисага, А. Колодій, Н. Кіріченко, Н. Мяловицька, О. Марцеляк, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Рогач, М. Савчин, В. Сєрьогін, О. Скрипнюк, Л. Тацій, Ю. Тодика, А. Філіппов, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу. Серед складових елементів механізму забезпечення єдиного правового простору можна виділити не тільки систему органів державної влади. Важливе значення мають й певні фактори, що сприяють практичній реалізації основоположного принципу побудови держави. Серед них, на наш погляд, передусім слід виділити ідеологічні заходи.

Ідеологія являє собою сукупність різних ідей і уявлень щодо явищ дійсності, вона відображає сучасний стан суспільства. У справі забезпечення

верховенства конституції і законів України, однак застосування нормативно-правових актів важливим є формування відповідної правової культури, поваги до закону, відповідної правосвідомості і правової грамотності.

Слід погодитися із М. Недюхою, який вважає, що за умови плюралізму ідеологій, що гарантується Конституцією (ст. 15), правова ідеологія має поставати як моністична в її змістовному і функціональному підпорядкуванні торжеству норми права, зорієнтованості на мету та завдання процесу соціальних змін, засобів їх правового забезпечення тощо. Несформованість вітчизняної правової ідеології регіоналізує вітчизняний правовий простір, породжує слабкість правової системи, ділить єдину правову культуру на «східну» та «західну», призводить до втрати чітких політичних і духовних орієнтирів і, як наслідок, до перманентної політичної нестабільності, протистояння [2, с. 22].

Правова ідеологія сприяє становленню в Україні правової держави та громадянського суспільства, здатна неабияк посилити єдність вітчизняної правової системи, складовою частиною якої вона є разом із законодавством і юридичною практикою. Як уособлення права правова ідеологія – сукупність пов'язаних між собою переконань, настанов, правових поглядів і норм – осмислює соціальну реальність з погляду її наявного й уявного (ідеального, цілесюжнього) станів. Адже формує суспільну та індивідуальну правосвідомість, сприяє утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливаючи на всі сфери соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль тощо. Що вищого розвитку набуває суспільство, то більшого значення надають правовій ідеології як формі унормування та закріплення принципів демократії, прав і свобод людини, рівності та справедливості в умовах необхідності забезпечення єдності правового простору. Ця закономірність, на думку вже цитованого нами вітчизняного вченого, знаходить змістовне втілення у функціях, що покладаються на правову ідеологію: а) аксіологічній; б) мобілізуючій; в) інтегративній; г) прогностичній; д) цілеорієнтовній, або цілесюжній, що характеризує її здатність до безпосереднього та опосередкованого (через ідеали) впливу на соціальну дійсність [2, с. 25]. Відповідно, на наш погляд, правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів, що в концептуальному вимірі є визначальним фактором забезпечення існування в державі єдиного правового простору в умовах проведення конституційно-правової реформи.

Навколо правової (конституційної) ідеології точаться дискусії щодо її сутності, функцій, призначення в механізмі забезпечення єдності правового простору й навіть доцільності існування. Принаймні деякі автори відмовляють правовій ідеології в останньому, ототожнюючи її з державною ідеологією, що, звичайно, є неприпустимим. Одні дослідники розглядають її як структурний елемент правосвідомості [3, с. 15] сучасного українського конституціоналізму

[4, с. 171; 5, с. 12], як складник національної правової системи разом із законодавством та юридичною практикою [6, с. 16]. Мають місце обґрунтування її як самостійного політико-правового феномена [7, с. 10], її розгляд як самостійної галузі правового знання – правології [8, с. 100].

Відсутність в Україні правової ідеології де-факто можна пояснити багатьма чинниками: соціальними, економічними, політичними, ідеологічними. Однак основними з них, за твердженням М. Недюхи, є: а) негативне ставлення громадської свідомості до будь-якої ідеології – правової, політичної чи соціальної, що можна пояснити своєрідним пострадянським синдромом на ще донедавна панівну роль комуністичної ідеології, а також – за умови сьогодення – недостатнім розвитком структур громадянського суспільства і, як наслідок, вітчизняної демократії; свідченням останнього є практична відсутність на вітчизняному політичному небосхилі ідеологічних партій; б) наявність поляризованої опозиції, кожна сторона якої розглядає іншу не як легітимного конкурента, що має підтримку значної частини українського електорату, а як ворога, у боротьбі з яким дозволені будь-які засоби, прийоми й технології; в) намагання розглядати будь-яке правове чи конституційне питання під кутом зору політичної вигоди, нехтуючи при цьому національними інтересами, пріоритетами розвитку країни; г) нехтування конституційними чи правовими нормами, якщо вони сприймаються як перешкода для досягнення політичних цілей [2].

На факт відсутності в Україні правової ідеології, так само як і на ідентифікацію Конституції України як ідеологічного документа, не могло не вплинути ототожнення Основним Законом понять «політична влада народу» як джерело державної влади і «державна влада», здійснювана органами держави. Адже загальновідомо, що будь-яка державна влада є політичною, тоді як політична влада не завжди є державною [2, с. 14]. «Деідеологізована держава, – стверджує російський дослідник Н. Боброва, – є таким самим абсурдом, як і деідеологічна політика» [5, с. 113].

Особливу роль у механізмі забезпечення єдності правового простору відіграють організаційні заходи. До них слід віднести проблеми формування відповідних органів держави, наділених для цих цілей повноваженнями щодо забезпечення належних контрольних функцій держави, підготовку управлінських кадрів, які володіють необхідною професійною підготовкою. Цю роботу слід проводити як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

Необхідно налагодити ефективне однакове правозастосування. Це вимагає вдосконалення роботи всіх правозастосовних інститутів, в тому числі судів. Правозастосування відіграє вирішальну роль у забезпеченні законності та правопорядку. Тому неправильне застосування закону або відмова від їх прийняття не дозволяють успішно вирішувати завдання формування правової держави. У зв'язку з цим важливі радикальні заходи щодо вдосконалення та подальшого розвитку правозастосування.

Оскільки правозастосування являє собою державно-владну реалізацію правових приписів, то за умови необхідності забезпечення єдиного правового простору актуальним є те, що від суб'єктів цієї діяльності вимагається виключна точність у процесі переводу нормативних велінь у русло конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, інакше можливими є хиби та неточності державної волі в процесі її владної реалізації, що призводить до правозастосовчих помилок, посадового свавілля, які негативно впливають на режим законності в державі. Саме тому, на відміну від інших форм правореалізаційної діяльності, застосування права завжди здійснюється у чітко визначених законом процедурних і процесуальних формах, які потребують наукового осмислення та аналізу [10, с. 48].

Застосування права є не тільки внутрішньо-організаційним процесом забезпечення єдиного правового простору, реалізації права державними органами та їхніми посадовими особами, у його здійсненні в тій чи іншій соціально-правовій якості виступають й інші учасники, правова активність яких являє собою важливий компонент об'єктивної і суб'єктивної сторін правозастосування. Як справедливо зазначає С. Алексєєв, у сфері здійснення права поняття «правова активність» має значення самостійної юридичної категорії, яка певним чином є однопорядковим з поняттям «застосування права». Ця категорія дозволяє уособити юридично значиму діяльність інших учасників процесу реалізації права від діяльності органів і посадових осіб, що наділені державно-владними повноваженнями [11, с. 16–17].

У даний час у вітчизняній державі діє величезна кількість нормативних правових актів. У зв'язку з цим виникають проблеми розрізненості правових систем різних рівнів, ефективності нормативно-правових актів, ступеня врегулювання суспільних відносин, виникають прогалини і колізії в законодавстві. Все це вимагає своєчасного аналізу дії нормативно-правових актів. Вирішенню цього завдання сприяє моніторинг законодавства. Разом із тим зміст поняття цього явища недостатньо вивчений.

Існує думка про те, що завданнями моніторингу законів є: 1) створення механізму, який дозволяє виявляти стан системи діючого законодавства, включаючи відстеження динаміки кожного конкретного акту законодавства в його життєвому циклі (від прийняття до скасування); 2) встановлення індикаторів оцінки дії закону умовами, які викликали його до життя, і завданням регулювання конкретних соціальних відносин; 3) отримання експертної оцінки ефективності закону, визначених напрямків законодавства, а в підсумку – оцінка ефективності всієї системи законодавства і правової роботи органів державної влади в цілому за підсумками моніторингу на певний момент [12, с. 48].

Таким чином, важливим компонентом забезпечення єдності правового простору, який сприятиме досягненню ефективності та дієвості чинного законодавства, відповідності його повноти й змістовності наповнення сучасним вимогам розвитку держави та її інститутів,

є проведення моніторингу законодавчих актів України. Здійснення регулярної оцінки стану національного законодавства сприятиме детальному осмисленню та аналізу можливих наслідків досягнення позитивних результатів у суспільстві, уникненню правових колізій та суперечностей, які періодично виникають у різних сферах суспільної діяльності. Правовий моніторинг дає змогу визначити пріоритетні напрями вдосконалення вітчизняної правової системи, відстежити позитивні та негативні наслідки застосування норм законодавства у правовій практиці, встановити стійкі зв'язки між законопроектною та законодавчою діяльністю й остаточним результатом [13, с. 51].

У сучасних умовах розвитку України підвищення ефективності законодавства набуває значення в сенсі виділення моніторингу законодавчого процесу як самостійного напрямку державної діяльності. Перед кожним законом або іншим нормативно-правовим актом з моменту набрання чинності постає питання ефективності, що виростає до рівня проблеми в межах галузевого правозастосування або у масштабах діючого законодавства загалом. Тривалий час основними засобами визначення дієвості закону, правильності практики застосування нормативно-правових актів були (й досі залишаються як основні) контроль та нагляд за їх виконанням. Їх недостатність зумовлена певною обмеженістю методології контролю і нагляду та вузьким колом питань, які вони охоплюють [14, с. 26]. Зазначені правові проблеми, спричинені суспільними детермінантами, не сприяють створенню та повноцінному функціонуванню нової системи права України. Дієвим засобом досягнення належної якості законів, створення сучасної ефективної системи права стане запровадження в законотворчість та правозастосування механізмів правового моніторингу [13, с. 51].

Таким чином, забезпечення єдності правового простору потребує систематичного збору, обробки та аналізу інформації про стан і динаміку законодавства й нормотворчих процесів у державі, оцінки практичних наслідків втілення правових актів у суспільні відносини. Моніторинг законодавства слід розглядати як суттєвий чинник успішності правової реформи та як один із напрямів формування єдиного правового простору. Щодо останнього, його існування дає змогу уникнути неякісності, несвоєчасності та непослідовності під час прийняття законів. З метою вирішення сучасних проблем розвитку законодавства в Україні юридична наука має розробити концепцію правового моніторингу – систему теоретичних і емпіричних методів дослідження, спрямованих на отримання інформації, необхідної передусім для забезпечення якості законодавчих актів. Функції правового моніторингу слід здійснювати ще на проектному етапі законотворчості. У подальшому може бути здійснено постійний моніторинговий контроль за станом реалізації законодавчих актів, за наслідками їх правового впливу на стан і динаміку суспільних відносин, що дозволить визначити першочергові кроки на шляху забезпечення єдиного правового простору.

У правовій науці відзначають моніторинг правового простору, правого поля, правозастосовної практики, законодавства, законів, нормативно-правових актів та ін. У цій системі найбільш виділяється моніторинг правового простору як цілеспрямована діяльність державних органів з аналізу якісного стану нормативно-правових актів, правозастосовної практики та, за його результатами, здійснення державних заходів щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. При цьому на перший план виходять функції держави щодо постійного спостереження за станом правового простору на всій території і його оцінки.

На єдність правового простору впливає формування та розвиток єдиного інформаційно-правового простору України. Єдиний інформаційний простір складається з інформаційних ресурсів, організаційно-нормативних документів і організаційних структур, які забезпечують функціонування єдиного інформаційного простору.

Єдиний інформаційний простір – це сукупність баз і банків даних, технологій їх ведення та використання, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, що функціонують на основі єдиних принципів і за загальними правилами, що забезпечує інформаційну взаємодію організацій і громадян, а також задоволення їхніх інформаційних потреб [15, с. 45].

Значення контенту інформаційного простору змінювалося з часом виникнення України як юридично суверенної держави. До розпаду Радянського Союзу на всій його території, з Україною включно, був єдиний тоталітарний, комуністично-радянський інформаційний простір, де використовувалася лише та інформація, яка відповідала ідеології пануючої авторитариської партії. З набуттям незалежності в Україні почав формуватися свій власний національний інформаційний простір. Проте він поки що продовжує залежати від «інформаторів» інших країн.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку суспільних відносин дозволяє стверджувати, що одним із найперспективніших напрямків розвитку глобального інформаційного суспільства є формування національного єдиного інформаційного простору в різних сферах життєдіяльності країни. Українські дослідники зосереджують свою увагу на тому, що інформаційний простір має комплексні системні ознаки: є основою соціально-економічного, політичного і культурного розвитку та безпеки України. Ефективний національний інформаційний простір повинен забезпечити побудову інформаційного суспільства в країні і достойне входження її до світового інформаційного простору не як об'єкта, а як суб'єкта геополітики [16, с. 107].

Світовий досвід і сучасні вітчизняні наукові дослідження свідчать про те, що сформувати юридично обґрунтоване поняття «інформаційний простір України» можна лише враховуючи положення

теорії множинності у складі системного підходу через множинність елементів інформаційної сфери людини, суспільства, держави та комплексні функціональні напрями державної діяльності, що корелюються з поняттям «національна інформаційна сфера», і виходячи виключно з основ (принципів) прояву суверенного права країни на самостійне і незалежне вирішення цього питання [17, с. 34].

Разом із тим відзначимо різноманітне застосування терміна «єдиний інформаційний простір» у різних нормативних правових актах і літературі. Цей термін вживають дуже широко, але його зміст як наукового поняття розроблено не повною мірою. Саме тому вкрай необхідним є уніфікація поняття єдиного інформаційного простору не тільки на рівні законодавства України, а й з урахуванням міжнародних і наукових аспектів. Так, зокрема, єдиний інформаційний простір можна визначити як сукупність інформаційних технологій, інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, що дає змогу на основі єдиних принципів забезпечити інформаційну взаємодію державних органів, організацій і громадян [18, с. 3].

Формування і розвиток єдиного інформаційного простору України і відповідних державних інформаційних систем повинно здійснюватися на міжгалузевому і міжрегіональному рівнях, із застосуванням комплексного, системного підходу до вирішення правових, організаційних і технічних питань. Впровадження нових технологій і вдосконалення інформаційного законодавства має спиратися не тільки на потреби оптимізації внутрішньої діяльності окремо взятого органу державної влади, а й на підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та надання державних послуг. Необхідна співпраця в інформаційній сфері з іншими державами та міжнародними організаціями, що уможливить інтеграцію зі світовим інформаційним простором [18, с. 4].

Висновки. Правова ідеологія може бути визначена як сукупність правових ідей, теорій, поглядів, що в концептуальному вимірі є визначальним фактором забезпечення існування в державі єдиного правового простору в умовах проведення конституційно-правової реформи. При цьому моніторинг правового простору є цілеспрямованою діяльністю державних органів з аналізу якісного стану нормативно-правових актів, правозастосовної практики та, за його результатами, здійснення державних заходів щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин. З метою вирішення сучасних проблем розвитку законодавства в Україні юридична наука має розробити концепцію проведення правового моніторингу – систему теоретичних та практичних методів дослідження, спрямованих на отримання інформації, необхідної передусім для забезпечення єдності правового простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Кіріченко Н.С. Конституційно-правовий механізм забезпечення єдності правового простору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2016. 225 с.
2. Недюха М. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології. *Віче*. 2009. № 21. С. 12–15.

3. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави і суспільства : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 19 с.
4. Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 171–180.
5. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России: проблемы методологии, теории, практики : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 48 с.
6. Сазонов В.И. Идеология как важнейшая составляющая политической и правовой системы Российского государства. *Ученые записки*. Волгоград : Ин-т экономики, социологии и права, 2000. Вып. 1. С. 15–22.
7. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 221 с.
8. Коцюба О. Правологія – наука третього тисячоліття, або Новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини. *Право України*. 2003. № 8. С. 100–101.
9. Генсек Венеціанської комісії: В Україні нехтують правовими нормами, якщо вони є перешкодою для політичних цілей. *Дзеркало тижня*. 2007. 16–22 червня. № 23 (652).
10. Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.00. Київ, 2007. 212 с.
11. Алексеев С.С. Теория права. Москва : Издательство БЕК, 1995. 320 с.
12. Филиппов А.Н. Конституционно-правовой механизм обеспечения единства правового пространства Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право». Чебоксары, 2013. 208 с.
13. Нижник Н.Р. Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу. *Вісник ЦВК*. 2014. № 2 (29). С. 50–54.
14. Казиев З.Г. Правовой мониторинг: парадигма и актуальные вопросы ее реализации. *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. 2012. № 2. С. 26–28.
15. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / за загальною ред. проф. О.М. Бандурки : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
16. Леженіна О.І. Аналіз та напрями розвитку інформаційного забезпечення міжнародної правоохоронної діяльності ОВС України: організаційно-правовий аспект. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 106–108.
17. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія. Київ : Освіта України, 2010. 388 с.
18. Єсімов С.С. Формування єдиного інформаційного простору в діяльності державних органів України. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 3 (260). С. 1–6.